

ışmalar da görülür. Bunlar içinde en derli toplu ve en geniş eser olarak İ. Hilmi Soykut'un *Türk Atalar Sözü Hazinesi* (İstanbul 1974) adlı çalışması bilhassa anılmaya değer. Çok daha sınırlı bir konu üzerinde yapılmış toplamalar arasında şu yayınlara sayılabilir: Kerim Yund, *Ağaç, Orman Üzerine Atasözleri ve Açıklamaları* (Ankara 1944) ve *Ormancılıkla İlgili Atasözleri, Deyimler, Dilekler, Mecazlar, Türk Ormancılık Folkloru* (İstanbul 1966); Şemseddin Bekşioğlu, *1001 Ziraî Atasözü* (Ankara 1952); Necati Âsım Uslu, *Türkçe'de Yalnız Göze Ait Deyimler ve Atasözleri* (İstanbul 1985).

Son yıllarda bu alanda yapılan çeşitli çalışmalar arasında, Türk atasözlerini diğer milletlerin atasözleriyle karşılaştıranların da çoğaldığı görülmektedir: İzzet Hamid (Ün), *Mukayeseli Türkçe ve Fransızca Durûb-i Emsâl* ([*Proverbs Turcs et Français*], İstanbul 1339r./1923); Kaya Öztaş, *Türkçe-Fransızca ve Fransızca - Türkçe Atasözleri* (Ankara 1967); Nikolai II. Ikonov, *Balkanska Narodna Midrost* (Sofia 1968, Bulgar, Sırp, Romen, Yunan, Arnavut ve Türk atasözleri ve deyimlerinin paralelleri); Semahat Şenaltan, *Studien zur sprachlichen Gestalt der Deutschen und Türkischen Sprichwörter* (Marburg 1968); Aydın Dağpınar, *Türkçe - İngilizce / İngilizce - Türkçe Atasözleri ve Deyimler* (İstanbul 1982).

Öte yandan, Türkiye dışındaki Türklerin atasözlerini toplayan çalışmalar arttığı gibi bunlar arasında Türkiye'de kullanılan atasözleriyle karşılaştırarak inceleyenler de ayrıca dikkati çekmektedir: H. Zeynalı, *Azerbaycan Atalar Sözü* (Bakü 1926); Yusuf B. Kerimov — B. Şişmanoğlu, *Atasözleri ve Özlü Sözler* (Sofya 1955-1960); Şâkir Sâbir Zâbit, *Irak Türkmenleri Ağzında Atalar Sözi* (Bağdad 1961); Ata Terzibaşı, *Kerkük Eski Sözü* (Bağdad 1381/1962); Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler* (Ankara 1968); Müstecib Ülküsal, *Dobruca'daki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler* (Ankara 1970); İhsan S. Vassı, *Irak Türkleri'nde Deyimler ve Atasözleri* (İstanbul 1985).

Batılılar'ın Türk atasözlerine ilgisi çok eskiden başlamış, Avrupalı müelliflerce bu konuda başlı başına derlemeler, kitaplar yayımlanmıştır. Meselâ Hieronymus Megiser, *Paroemiologia Polyglottes* (Leipzig 1605); Schlechta - Wssehrd, *Osmanische Sprichwörter* (*Durûb-i Emsâl-i Osmâniyye*, Wien 1865); J. A. De-

courdemanche, *Mille et Un Proverbes Turcs* (Paris 1878); E. J. Davis, *Osmanli Proverbs and Quaint Saying* (London 1897-1898). Bu ilgi günümüzde de çeşitli çalışma ve yayınlarla devam etmektedir. Türk dilini öğretmek üzere hazırlanmış bulunan bazı el kitaplarında en çok kullanılan malzemelerden birinin Nasreddin Hoca fıkraları ile atasözleri olması, ayrıca üzerinde durulması gereken dikkate değer bir noktadır.

Şehirleşme ve endüstrileşmenin bir sonucu olarak bütün folklorik ürünlerin ve halk kültürünün giderek erozyona uğramasından dolayı atasözleri de yeni ürünler vermede eski hızını ve verimliliğini kaybetmeye başlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hıfzı, *Manzûme-i Durûb-i Emsâl*, İstanbul 1262; M. Said Tekezade, *Durûb-i Emsâl-i Türkîyye yahud Atalarsözü*, İstanbul 1312/1896; Mehmed Beğ Kapetanoviç, *Istočna Blago: Cevâhîr-i Şarkîyye*, Sarajevo 1313/1896; Hâşim Veli, *Atalar Sözü*, İstanbul 1342/1926; Muzaffer Lütfi — Hasan Lütfi, *Türk Atalar Sözü*, İstanbul 1928; Ahmed Rıza, *Atalarsözü*, Çankırı 1933; Pertev Sungur, *Diyanbakır Halkiyatından Mani, Maya, Horyat ve Ata Sözleri*, Diyanbakır 1935; Sabur Şahin, *Atalarsözü*, Balıkesir 1936; İ. Aytöre, *Atasözleri ve Söz Çalımları*, Bolu 1938; Sadi G. Kırımlı, *Atalar Sözü* (Mukaddeme ve Bibliyografya: Selim Nüzhet Gerçek), İstanbul 1939; Hamdi Hakverdi, *Halk İçin Atalar Sözüne Tatbik Edilmiş Ruhi Bilgiler*, İstanbul 1940; Osman Nuri Peremeci, *Atalar Sözleri*, İstanbul 1943; Adil Şen, *Atalarımız Neler Demişler*, İstanbul 1944; Hasan Çekli — Mehmet Dobada, *Ataların Dilinden*, Samsun 1945; Dehri Dilçin, *Edebiyatımızda Atasözleri*, I, İstanbul 1945; Mustafa Nihat Özön, *Ata Sözleri*, İstanbul 1956; O. E. Moll, *Sprichwörter Bibliographie*, Frankfurt 1958; Selim Kurnaz, *Konularına Göre Seçme Atasözleri*, İstanbul 1962; Feridun Fâzıl Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul 1963; Ragıp Soysal, *Türk Atasözleri*, Ankara 1971; *Türk Atasözleri ve Deyimleri* (nsr. Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü), Ankara 1971, I-II; Aydın Oy, *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, İstanbul 1972; Ali Doğanay, *Türk Atasözleri Sözlüğü*, Ankara 1973; E. Kemal Eyüboğlu, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 1973-75, I-II; Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977; H. Fikri Yazıcıoğlu, *Afyonkarahisar Atasözleri ve Tarihçeleri*, Afyon 1981; Nejat Muallimoğlu, *Deyimler, Atasözleri, Beyitler ve Anlamda Kelimeler*, İstanbul 1983; Ömer Faruk Akün, "Atalar Sözüne Dair", *Şadırvan*, nr. 28, İstanbul 1949; a.m.f., "Şinası", *İA*, XI, 558; Şükrü Elçin, "Türk Dilinde Atalar Sözü", *HSBBD*, nr. 2 (1969), s. 169-181 (burada ayrıca gösterilmeyen diğer çalışma ve yayınlar için bk. Ömer Asım Aksoy, Aydın Oy, İ. H. Soykut ve E. Kemal Eyüboğlu'nun eserlerindeki bibliyografyalar ve bir de *Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası*, Ankara 1971-75, I-III).

AYDIN OY

ATATÜRK

(bk. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK).

ATÂULLAH AHMED, Tayyazâde

(bk. ATÂ BEY, Tayyazâde).

ATÂULLAH EFENDİ, Arapzâde

(bk. ARAPZÂDE ATÂULLAH EFENDİ).

ATÂULLAH el-İSKENDERİ

(bk. İBN ATÂULLAH el-İSKENDERİ).

ATÂULLAH MEHMED EFENDİ

(ö. 1127/1715)

Osmanlı şeyhülislâmı.

Kadı Eyyübî İbrâhim Efendi'nin oğludur. Doğum tarihi ve tahsili hakkındaki bilgiler yetersizdir. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi'ye intisap ederek mektupçuluğu hizmetinde bulundu ve ondan mülâzım oldu. 1667'de hâric derecesiyle Molla Kırımı Medresesi'nde görevine başladı. 1085-1096 (1674-1685) yılları arasında sırasıyla Şeyhülislâm Hüseyin Efendi, Sekban Ali, Edirnekapi Mihrimah, Sahn-ı Semân, Şah Sultan, Üsküdar Mihrimah, Hâkâniyye-i Vefâ ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yaptı. Derin fıkıh bilgisi dolayısıyla değişik tarihlerde üç defa fetva emirliği görevine getirildi. Ayrıca Yenişehir (1686), Şam (1690) ve İstanbul (1695) kadılıklarında bulundu. Bu görevlerden ayrıldığı sıralarda Pazarlı, Atranos, Pınarhisar, Manyas, Ayıntab gibi yerler kendisine **arpa-lık*** olarak tahsis edildi. 1702'de Anadolu kazaskerliğinin önce pâyesini aldı, sonra bilfiil bu makama getirildi. 1706 ve 1712'de iki defa Rumeli kazaskerliğine tayin edildi. Bu sırada, Şeyhülislâm Ebezâde Abdullah Efendi, Ruslar'a mağlup olduktan sonra Osmanlı Devleti'ne sığınmış olan İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın (Charles) Edirne'ye getirilmesine karşı çıkıp Selânik'e gönderilmesini, alınacak kararlara karıştırılmamasının iyi olacağını savunmuş, bu görüşünde ısrar etmişti. III. Ahmed, Rumeli kazaskeri Atâullah Efendi **arz*** a girdiğinde bu konudaki fikrini sormuş, o da Edirne'ye gelmesinin ve kendisiyle yüzyüze görüşmenin daha isabetli olacağını söylemişti. Bu görüşün padişaha da uygun gelmesi

üzerine Ebezâde meşihatten azledilmiş, Atâullah Efendi sadrazamla birlikte huzura çağrılarak şeyhülislâmlık görevi ona verilmiş (14 Mart 1713) ve kendisine özel şeyhülislâmlık elbisesi "ferve-i beyzâ" giydirilmişti (*Nusretnâme*, II/2, s. 294-295).

Bu görevde iken önce Bolu, Mihaliç, Edincik bir süre sonra da Maraş ve Arnavut Belgradı kendisine arpalık olarak verildi. Şeyhülislâmlığı sırasında ilmiye sınıfının tayinlerinde usulsüzlük ve yolsuzluklar yapıldığı iddiaları üzerine devrin sadrazamı Şehid Ali Paşa meseleyi gizlice araştırdı, yaşlı şeyhülislâmın bu konuda ihmalkâr davrandığı ve kusurlu olduğu anlaşıncı iki ay yedi gün sonra, 20 Mayıs 1713'te azledildi. Görevden ayrıldığında Maraş arpalığı kendisinden alındı. Rumelihisarı'ndaki evinde kendisini ziyarete gelenlerin yanında bazı devlet büyüklerini çekiştirmesi üzerine III. Ahmed'den alınan bir fermanla Sinop'a sürülmesi kararlaştırıldı. Yola çıktıktan sonra hava muhalefeti yüzünden Kefken Limanı yakınında gemisinin kayaya vurup parçalandığı, kendisinin büyük güçlüklerle kıyıya çıkarak oradan arpalığı olan Bolu'ya gittiği haberi Divân-ı Hümâyûn'a ulaşınca Bolu'da oturmasına izin verildi. 2 Ağustos 1715'te orada vefat etti. Mezarı Bolu'da Şemsi Paşa Camii hazîresindedir.

İslâm hukukunda derin bilgi sahibi olan Atâullah Efendi'nin bu sebeple üç defa getirildiği fetva eminliği sırasında en zor meseleleri bile vukufia hallettiği kaynaklarda belirtilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Silâhdar, *Nusretnâme* (haz. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1969, II/2, s. 212, 218, 232, 238, 294-295, 306, 310, 315, 317, 324-326; Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, II, 372-374; Râsîd, *Târih*, III, 131, 154, 209, 236; IV, 6, 22-23; *Devhatü'l-meşâyi*, s. 82; *Sicill-i Osmânî*, III, 475-476; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 501; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 459-460; Orhan F. Köprülü, "İlm-i Nücûma Âid Bir Risalenin Tarihî Kaynak Olarak Ehemmiyeti", *TD*, sy. 2 (1950), s. 313-314.

MEHMET İPŞİRLİ

ATÂULLAH MEHMED EFENDİ, Dürrizâde

(bk. DÜRRİZÂDE
MEHMED ATÂULLAH EFENDİ).

ATÂULLAH MEHMED EFENDİ, Şânizâde

(bk. ŞÂNİZÂDE
MEHMED ATÂULLAH EFENDİ).

ATÂULLAH MEHMED EFENDİ, Topal

(1760-1811)

Osmanlı şeyhülislâmı.

Babasına nisbetle Şerifzâde, büyük dedesine nisbetle Ebû İshakzâde, aksaklığı sebebiyle de Topal lakaplarıyla tanınan Atâullah Efendi, Şeyhülislâm Şerif Mehmed Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğdu. Babasının ve çevresindeki hocaların yanında başladığı ilk tahsilini daha sonra Tokadî Mustafa Efendi'den tamamlayarak genç yaşta müderris oldu. Kısa zamanda yükselerek 1782'de Galata, 1792'de Mekke kadılığına tayin edildi. İki yıl sonra kendisine İstanbul kadılığı ile birlikte nakîbüleşraf*lık da verildi. 1801'de önce Rumeli kazaskerliği pâyesini aldı, 1804'te ise Rumeli kazaskeri oldu. Siyasî olayların son derece yoğun olduğu bu sırada, köklü bir aileye mensup oluşu, iyi bir tahsil görmüş olması, muhafazakâr bir tavır takınması ve maddî konulardaki dürüstlüğü sebebiyle padişah III. Selim tarafından 14 Kasım 1806'da şeyhülislâmlığa getirildi. Bu dönemde meydana gelen birçok siyasî olayın bizzat içinde bulundu. III. Selim'in tahttan indirilmesi ve IV. Mustafa'nın onun yerine tahta çıkması olaylarında Köse Müsâ Paşa ile birlikte askerlerin ileri gelenleriyle bazı müzakereler yaptı ve onların istekleri doğrultusunda hareket etti. Bu durum daha sonra çok

tenkit edilmesine sebep oldu. Bu arada Kabakçı Mustafa saflarına katılan müderris Seyyidâ Efendi gibi bazı muhaliflerinin onu III. Selim taraftarı göstermeleri üzerine 13 Temmuz 1807'de azledildi. Yerine Ömer Hulûsi Efendi tayin edildiyse de ayaklanan zorbaların isyan tehdidi üzerine yanlışlık yapıldığı anlaşıldı ve bir gün sonra makamına iade edildi.

Atâullah Efendi bu ikinci şeyhülislâmlığında devletin en nüfuzlu şahsiyeti haline geldi; hatta üst seviyede yapılan bazı tayin ve azillerde etkili oldu. Bu sırada ordusuyla Rusçuk'tan İstanbul'a doğru yola çıkan Alemdar Mustafa Paşa, âsilerin ve şeyhülislâmın davranışlarının bîzar olan IV. Mustafa'ya, Kabakçı'yı ortadan kaldırıp Atâullah Efendi'yi de makamından uzaklaştıracığı yolunda teminat verdi. İstanbul'a girdikten sonra önce Kabakçı'yı ortadan kaldıran Alemdar, 21 Temmuz 1807'de de Atâullah Efendi'yi azlederek yerine Arapzâde Mehmed Ârif Efendi'yi şeyhülislâmlığa getirdi; III. Selim'in tahttan indirilmesinde rol oynayan ulemâyı da sürgüne gönderdi. Atâullah Efendi bir süre Bebek'teki yalisında oturduktan sonra 31 Temmuz 1808'de Bulgaristan'ın Kızanlık kasabasına sürüldü. 1810'da arpalığı olan Güzelhisar'a (Aydın) nakledildi ve 14 Ekim 1811'de orada vefat etti. Mezarı Câmi-i Atîk civarındadır.

İyi yetişmiş bir âlim ve devlet adamı olan Atâullah Efendi, oldukça yoğun siyasî faaliyetleri yanında ilmi ve edebî çalışmalar da yapmıştır. Çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunan ve daha çok *Fetâvâ-yı Atâullah* adıyla anılan bir fetva mecmuası (bk. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 920, 1095, 1096; Fâti, nr. 2386) ile küçük hacimli bir divanı (İÜ Ktp., TY, nr. 1659, 2902, 3590) vardır. Ayrıca *Münşedât*'ı, Kazasker Alizâde Efendi'nin Vehhâbî akadine reddiye olarak kaleme aldığı risâleye şerhi, Ali el-Kârî'nin *Menâsik*'ine ihtisarı, Beyzâvî tefsirine yazdığı tamamlanmamış muhtasar bir Türkçe haşiyesi olduğu, *Behcetü'l-fetâvâ*, *Fetâvâ-yı Feyziyye* ve *Netîcetü'l-fetâvâ*'yı tertip ve ihtisara başlayarak "kitâbü'l-icâre"ye kadar getirdiği kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şânizâde, *Tarih*, II, 66-69; *Devhatü'l-meşâyi*, s. 120; *Cevdet, Tarih*, VIII, 70, 299; IX, 244-245; *Sicill-i Osmânî*, III, 479; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 571-572; *Osmanlı Müellifleri*, I, 377; *Danışment, Kronoloji*, IV, 85-87; *Karal, Osmanlı Tarihi*, V, 81-84.

MEHMET İPŞİRLİ

Atâullah Mehmed Efendi'nin bir fetvası
(*İlmiyye Salnâmesi*, s. 572)

